

AKADEMİK-US

Artvin Çoruh Üniversitesi İlahiyat Araştırmaları Dergisi

e-ISSN: 2602-3253

AKADEMİK-US, Haziran 2020, 4/1, 138-143

Yayın Değerlendirmesi / Book Review

Geliş Tarihi: 22.05.2020

Kabul Tarihi: 08.06.2020

el-A'zamî, Muhammed Mustafa. Vahyedilişinden Derlenişine Kur'ân Tarihi, Eski ve Yeni Ahit ile Karşılaştırmalı Bir Araştırma. İz Yayıncılık, 2015, 440 sayfa.

Mustafa HATİPOĞLU¹

Batı dünyasında İslâm dininin temel kaynağı olan Kur'ân'a olan ilginin çok eskiye dayandığı bilinen bir durumdur. Kimileri adına oryantalistik çalışmalar da denen bu ilginin miladi XII. yüzyılın ortalarında, Kur'ân'ın Latinceye çevrilmesiyle başladığı kanaatindedir. Ancak adına modern oryantalizm de denen bu çalışmaların gerçek anlamda kendini göstermesi Fransız İhtilali'yle beraber olmuştur. Bilimsel anlamda özellikle Kur'ân tarihi ve kıraatlar üzerinde yoğunlaşan oryantalistik çalışmaların kendine özgü taktik ve hedefleri hep var olagelmıştır. Bu bağlamda hemen ifade edilmelidir ki, Kur'ân tarihi, Kıraatlar ve İslâm hakkında yapılan çalışmaların Müslümanları ve tarihlerini tanımaktan öte, onları tanımla amacı taşıdığı hususu artık kabul edilen bir gerçektir. Buna karşın İslâm dünyasında genelde Batı özelde de oryantalist çalışmaları tanımaya ve anlamaya yönelik ciddi çalışmaların ortaya konması bir gerekliliktir. Ancak bu çalışmaların tepkisel olmaması, Oryantalistler tarafından ortaya atılan iddiaların bir olgu olarak ele alınıp incelenmesi, objektif olarak değerlendirilmesi, toptancı bir algılamaya ile ele alınmayıp, söz konusu çalışmaların güzel yönlerinin de ortaya konması ve çok yönlü bir tahlil-tenkide tabi tutulması gerekmektedir. Batı'nın kültürü, tarihi, düşünce yapısı ve metodolojileri hakkında yeterli arka plana sahip olan Muhammed Mustafa el-A'zamî'nin *Kur'ân Tarihi* adlı kitabı, bu çalışmalardan bir tanesidir.

Tanıtımını yaptığımız eserde Muhammed Mustafa el-A'zamî, oryantalizmin Kur'ân tarihiyle ilgili çalışmalarına ciddi ve köklü eleştiriler getirmektedir. Müellifin böyle bir eser kaleme almasının en önemli önemli gerekçelerinden birisinin Toby Lester'in *The Atlantic Monthly* (Ocak 1999) de yayınladığı *What is the Koran* adlı makale olduğunu söylemek mümkündür. Müellife göre Kur'ân tarihiyle ilgili oryantalist tezlerin önemli bir kısmının Yahudî ve Hristiyan asıllı kimseler tarafından dillendirilmesi, konuyu Eski ve Yeni Ahit'in metinleşme tarihleriyle karşılaştırmalı olarak ele almayı gerektirmektedir. Müellif, Oryantalistler tarafından ortaya atılan iddialara İslâmî kaynaklarca sahih kabul edilen görüşlerle ve ilmî ölçütler çerçevesinde cevap vereceğini özellikle vurgulamaktadır. Müellifi Kur'ân tarihini Eski ve Yeni Ahit'le karşılaştırmalı olarak incelemeye iten diğer bir ana saik oryantalistlerin büyük çoğunluğunun Kitab-ı Mukaddes geleneği içinde yetişmeleri ve bu alanın kavram ve düşünceleriyle konuşmuş olmalarıdır. Bu eser sayesinde A'zamî'nin ifadesiyle; "okuyucu Müslüman ve Oryantalist âlimler arasındaki fikrî orantısızlığı adil ve objektif bir anlama ölçütüyle tartma imkânına sahip olacaktır". Eserin ilk baskısı İngilizce olarak yapılmıştır. Yazar buna gerekçe olarak dünyada İngilizceyi konuşan büyük bir

¹ Öğr. Gör., Ordu Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Kur'an-ı Kerimi Okuma ve Kıraat ABD, meynir63@hotmail.com, ORCID: 0000-0003-1891-4866.

kesimin Kur'ân hakkındaki bilgi eksikliği nedeniyle saldırılar karşısında savunmasız kalmalarını göstermektedir.

Eserin adı *Vahyedilişinden Derlenişine Kur'ân Tarihi, Eski ve Yeni Ahit ile Karşılaştırmalı Bir Araştırma* olup müellifi Prof. Dr. Muhammed Mustafa el-A'zamî'dir². İngiltere'nin Liecester kentinde 2003 yılında neşredilen eserin özgün adı *The History of the Qur'anic Text: from Revelation to Compilation: a Comparative Study with the Old and New Testaments*'dir. Kitabı Türkçeye kazandıranlar İslam Felsefesi alanındaki çalışmalarıyla tanınan Prof. Dr. Ömer Türker ve birçok çevirisi bulunan Fatih Serenli'dir.

XX. yüzyılın velûd âlimlerinden Prof. Dr. Muhammed Mustafa el-A'zamî tarafından kaleme alınan bu kitap üç ana bölüm, yirmi alt başlık ve bibliyografyadan oluşmaktadır.

Kitabın *Kur'ân Metninin Tarihi* adlı ana başlığı taşıyan birinci bölümünde erken dönem İslâm Tarihi, Kur'ân'ın yazım ve tertibi, Osman Mushaf'ı, Arap hattının tarihi ve İbn-i Mes'ud Mushaf'ı gibi ihtilafı ve tartışmalı konular ana hatlarıyla işlenmiştir.

Bu ana bölüme kısa sayılabilecek bir giriş ile başlayan müellif, burada özellikle William Muir, Toby Lester, Andrew Rippin, Joseph Puin gibi oryantalist yazar ve araştırmacıların Kur'ân ve metinleşme tarihi, kıraatler ve Müslümanların Kur'ân tasavvuru hakkında ortaya attıkları iddiaları geniş bir yelpaze içerisinde ele almıştır. Bu bağlamda yazarın bu bölümü Oryantalistlerin ortaya attıkları iddialara cevap verme ihtiyacı üzerine kurguladığını söylemek mümkündür.

Müellif *Vahiyler ve Peygamberimiz Hz. Muhammed (s.a.v)* adlı alt başlıkta ise tarihte bütün peygamberlerin ortak ve nihai gayesinin tevhit inancı olduğu yolundaki temel İslâmî düşüncüyü etraflıca ele almıştır. Bu bağlamda her peygamberden sonra bir tahrif dönemi yaşandığını hatırlatarak sözü artık evrensel ve tahrif edilemeyecek bir kitabın zamanının gelmesine getirmeye çalışmıştır.

Kur'ân'ın Yazımı ve Tertibi adını taşıyan bu alt başlıkta Kur'ân'ın yazımının bir başka ifadeyle vahiy kâtipliğinin Mekke'de başladığına değinen yazar, vahiy kâtipliği yapmış birkaç isme yer vermek suretiyle nüzul sürecinin erken dönemi hakkında çok fazla temas edilmeyen bu noktayı başarılı bir şekilde sunmuştur. Medine dönemine gelindiğinde ise birçok vahiy kâtibinin ismi zikredilmiş ve Kur'ân'ı yazıya aktarmanın sahabe arasındaki yaygınlığına temas edilmiştir.

Kur'ân'ın Yazılı Derlemesi meselesine gelindiğinde yazar burada Kur'ân'ın Hz. Ebû Bekir döneminde cem edilmesi, söz konusu görevin Zeyd b. Sâbit'e verilmesinin sebepleri ve cem faaliyetinde takip edilen yöntemle ilgili dikkat çeken tespitlere yer vermiştir. Müellif bu başlık altında 20. yüzyılın şarkiyatçıları tarafından "tenkitli metin neşrinin esaslarıyla ilgili oluşturulan bir yazarın orijinal metninin soy ağacı" adlı metin kritiğiyle Zeyd b. Sâbit'in Kur'ân'ı cem'inde takip ettiği yöntemi mukayeseli olarak ele almıştır. Yazarın bu tarz bir değerlendirmenin on dört asır önce Zeyd b. Sâbit tarafından geliştirildiğine dair tespiti ilgi çekicidir.

Osman Mushafı adıyla bir bahis açan müellif, burada Kur'ân'ın istinsah faaliyetlerini ve buna gerekçe olan amilleri başarılı bir şekilde ele almıştır. Adına İmam Mushaf da denen Osman Mushaf'ı hakkında

² M. M. el-A'zamî, 1932 yılında Hindistan'ın Uttar Pradeş eyaletine bağlı Mau-nath Bhanajan şehrinde doğdu. İlk, orta ve yüksek tahsilini Hindistan'da tamamladı. Dâru'l-Ulûm Deoband'dan mezun olduktan sonra (1952), yüksek lisansını el-Ezher'de (1955), doktorasını da bir yıl gibi kısa bir sürede Cambridge'de (1966) tamamladı. Doktorasını tamamladıktan sonra kısa bir süre Katar Milli Kütüphanesi'nde müdürlük görevini yürüten A'zamî daha sonra Suudî Arabistan (Ümmu'l-Kurâ), İngiltere (Oxford) ve ABD'de (Michigan ve Princeton) çeşitli üniversitelerde öğretim üyeliğinde bulundu. Daha çok Hadis alanındaki çalışmalarıyla maruf olan yazar 1980 yılında Kral Faysal Uluslararası İslâmî Araştırmalar ödülüne layık görülmüştür. Muhammed Mustafa el-A'zamî 20 Aralık 2017 tarihinde Suudî Arabistan'ın Riyâd kentinde vefat etmiştir.

detaylı bilgilere yer veren yazar, istinsah edilen Mushaf'ın sessiz harflerle yazıldığını, ünlü harflerinin düşürülmüş, noktasız ve harekesiz olduğunu, sûre ve ayet fasıllarını içermediğini, sahabenin huzurunda okunduğunu ve buna hiçbir itirazın yapılmadığını dile getirmiştir.

Arap Hattının Tarihi adıyla bir başlık açmayı elzem gören A'zamî'nin oryantalist söylemin eleştirisinde üzerinde durduğu en önemli hususlardan biri de Arap yazısının tarihi ve gelişimi meselesidir. A'zamî, bu bölümü özellikle Mingana'nın "Arapçanın Hz. Peygamber zamanında bilinen bir alfabeyle sahip olmadığı", Goldziher'in "kıraat farklılıklarının ilk Arap imlasındaki yanlışlıklardan kaynaklandığı" ve Gruendler tarafından dillendirilen "Kufî tarzda yazılan nüshaların ilk yüzyıla değil 2. hatta 3. yy'a ait olduğu" tezlerinin eleştirisi üzerine bina etmiştir. A'zamî, bu türden iddiaları sadece Arap yazısıyla değil Kur'an'ın sıhhatini de ilgilendiren iddialar olarak ele alarak buna dair ilmî izahlar getirir. Burada ayrıca Arap hattının gelişim tarihine temas etmiş, Nebâtî ve Süryanî yazılarıyla olan etkileşimine dair lehte ve aleyhte birçok görüşü aktarmıştır. Nihayetinde Arap hattının Nebâtî yazısından önce var olduğunu; Nebâtî dilinin Arapçadan başka bir şey olmadığını haritalar ve tarihin çok eski dönemine ait mezar taşlarından yararlanarak ortaya koymaya çalışmıştır.

Kur'ân'da Arap Yazısı ve İmlası bahsini bir önceki başlığın mütemmimi olarak tasarlayan müellif, burada Hz. Peygamber dönemindeki yazı çeşitleri, Osman Mushaf'ının imlası hakkındaki çalışmalarla ilgili bilgilere ve buna dair somut örneklemelere yer vermiştir. İlk Mushaflarda noktalama sistemiyle ilgili olarak harflerin altına veya üstüne konan noktaların aynı iskelete sahip harfleri birbirinden ayırdığına ve bu noktalama sisteminin İslâmiyet'ten önce de var olduğuna dair tespiti dikkat çekicidir. Yazar, bu iddiasını farklı kütüphanelerden temin ettiği yazıt ve belgelerle temellendirmeye yoluna gitmiştir.

Farklı Okumaların Nedenleri başlığında müellif, Goldziher'in "Kur'ân kıraatlerindeki farklılıkların noktasız ve harekesiz erken dönem Arap yazısından kaynaklandığı" iddiası ile Arthur Jeffery'nin "Osman Mushaf'ında noktaların olmayışı, okuyucunun anladığı kadarıyla ayetlerin anlam ve bağlamına uygun şekilde kendi işaretlerini koymakta özgür olduğu" görüşünü geniş bir perspektiften ele alarak tartışmıştır. A'zamî, bu yanlışa saplanmanın temel nedeni olarak oryantalistlerin İslam tarihindeki sözlü geleneği dikkate almamalarını göstermektedir. Ayrıca müellife göre bağlam bakımından birçok ayetin birden fazla hareke ve nokta dizisine sahip olmasına rağmen âlimlerin ezici çoğunluğunun yalnızca bir şekli tercih etmeleri, oryantalist iddiaların ilmî olarak sağlam bir dayanaktan yoksun olduğunu göstermektedir. Müellif, bu bağlamda sözlü aktarımın önemini vurgulamak için, özellikle hadis ve isnat sisteminin önemi üzerinde uzun uzadıya durmaktadır.

İkinci ana bölüme *Yahudîliğin İlk Dönem Tarihine Kısa Bakış* adlı bir başlıkla giriş yapan müellif, Kitab-ı Mukaddes'i incelerken takip edilecek en iyi yöntemin Yahudîliğin dinî ve siyasî tarihinden başlamak olduğundan bahseder. Yazar, geleneksel Yahudî anlatılarının, putperestlik ve paganizmle dolu olduğunu; ayrıca Tanrı'nın birliğini hiçe sayan malumatı da ihtiva ettiğini ifade eder. Müellif, böyle bir girişle Yahudîliğin ilk takipçilerinin Hz. Musa'ya ve onun mesajlarına meyletmediklerini göstermeyi amaçlamaktadır. Yazar bu bölümü krallık öncesi ve sonrasında yaşanan çeşitli hadiselerle detaylandırır. Kralların tarihi olarak sabit olan uygulamalarından ve hayatlarından kesitler sunan müellif, onların tanrıdan uzaklaştıran kişiler olduğunu özellikle vurgulamaktadır. Hz. Musa'nın kendi kavmiyle olan mücadelesinden örnekler veren A'zamî, Yahudîlerin kendi dönemlerinde bile Hz. Musa'nın öğretilerine sahip çıkma konusunda ciddi tereddütler yaşarken ondan sonrasında büsbütün sapma yaşadıkları yolundaki hâkim İslâmî kabulü tahkim etmeye çalışmaktadır.

Eski Ahit ve Tahrifi adlı başlıkta metnin kendi tarihine dair bilgiler yer almaktadır. Özellikle Yahudî-Hristiyan kaynaklarından alıntılar yapan yazar, tarihi süreç içerisinde Eski Ahit'in geçirdiği aşamaları, birçok defa el değiştirmesi ve uğradığı değişimleri geniş bir yelpazeden ele almaya çalışmıştır. Bu bağlamda A'zamî, Şam belgelerinin (Ölü Deniz Tomarlarında yedi sureti bulunan belgeler) akıbeti ve bulunması üzerinden geçen zaman; yine Ahit Sandığı'nın Filistin İstilasası (M.Ö 1050-1020) sırasında yedi ay boyunca Filistinlilere kapıtılması; Kral Süleyman döneminde Eski Ahit Sandığı'nın İlk Tapınak'a kaldırılması gibi meseleleri geniş bir değerlendirmeye tabi tutmuştur. Batılı kaynaklarda bütün bu aşamaların üzerinden Yetmiş Şebat yıl (beş yüzyıl) geçtiği bilgisi yer almaktadır. A'zamî, beş yüzyıl boyunca Yasa'nın hiç okunmamasının Yahudî nüfusu içerisine yabancı tanrıların ve pagan ayinlerinin girmesine sebep olduğu ve Tevrat'ın milletin hafızasından silinmesi sonucunu doğurduğu kanaatindedir. Müellif yine bu bölümde Pentakök (Kitab-ı Mukaddes'te Eski Ahit'in ilk beş bölümü) veya Hz. Musa'nın Beş Kitabı'nın (Yaratılıştan Tesniye'ye kadar) derlenmesi, kanunlaştırılması ve son şeklini almasının M. Ö. dördüncü yüzyılda gerçekleştiği meselesine temas eder. Kutsal Metin tarihini ele almaya devam eden yazar, burada Eski Ahit'in asıl dili ve tarihi süreç içerisinde geçirdiği değişim üzerinde durur. Yine bu bölümde müellif Tevrat'ın kaynaklarından Yahudî ve Yahudî dışı kaynaklara temas eder. Özellikle Şifahi Yasa'nın tarihi adlı başlık altında Mişna'lara yer veren yazar, Mişna'larda yer alan kavramlardan iktibasla birbiriyle çelişik ifadeler üzerinden Kutsal Metnin tahrifini temellendirmeye çalışmaktadır.

Bu bölümde ayrıca masoterik (İbranice "gelene") metin tarihine dair aktarımlarda bulunan müellif, Eski Ahit'in M. Ö. dokuzuncu yüzyılın sonlarından M. S. 1100'e kadar sadece otuz bir masoterik metnin mevcut olduğunu dile getirir. Yazarın bu başlık altında ayrıca noktalama konusuna temas ederek Süryânice gramerin babası olarak gösterilen Huneyn b. İshak'ın (h. 194-260/m. 810-873) meşhur Arap gramercisi Halil b. Ahmed el-Ferâhidî'nin (h. 100-170/m. 718-786) talebelerinden birinin öğrencisi olduğuna dair aktarımları dikkat çekicidir. Müellife göre bu ardışıklık, noktalamanın bir Müslüman icadı olduğunu, Süryânîler ve daha sonra onlardan da Yahudîlerin aldığını göstermektedir.

Hristiyanlığın İlk Dönem Tarihi adlı başlık altında Hristiyan-Dışı kaynaklarda Hz. İsa'nın tarihî bir şahsiyet olarak varlığının ispatlanmasının neredeyse imkânsız olduğunu ifade eden yazar, bunun sebebinin İncil metinlerinin İsa'nın hayatına dair yeterli biyografik bilgiye yer vermemesi olduğu kanaatindedir.

Hristiyan tarihini ele aldıktan sonra *Anonim Yazarlık ve Tahrif* adıyla bir bahis açan yazar, burada kayıp İncil'in (Q) üslubu ve içeriği hakkında değerlendirmelerde bulunarak Hristiyan doktrinindeki İsa figürünün tarihi süreç içerisinde yaşadığı değişimi geniş bir perspektifle ele almaktadır. Ayrıca kayıp İncil'den (Q) sonra İsa mitolojilerinden esinlenen birçok eserin içerisinde sadece Matta, Markos, Luka ve Yuhanna İncillerinin kabul görmesi meselesine ve bu İnciller arasındaki farklılıklara da değinmiştir. Bu bağlamda farklı âlimlerden alıntılar yapan A'zamî, Yeni Ahit metni içerisindeki farklılık (veya tahrif) düzeyinin M. S. ikinci yüzyılın sonlarına doğru zirveye çıktığı görüşünü farklı delillerle temellendirmeye çalışmıştır. Yeni Ahit'teki farklı okuyuşlara ve yazıcıların yaptıkları değişikliklere dair somut örneklemelere yer veren müellif, ayrıca bu bölümde Yunan yazmalarıyla günümüzde mevcut metinler arasındaki farklılıklara temas ederek ilk yazmaların hâkim Hristiyan doktrinini reddettiği iddiasını yineler. Buradan hareketle Hristiyan doktrininde önemli yer tutan Teslis, İsa'nın Tanrılığı, Keffaret, Göğe Yükseliş gibi inançları ele alarak detaylı bir değerlendirmeye tabi tutan A'zamî, söz konusu inanç esaslarının ilk dönem metinlerinde yer almadığına dair görüşünü kadim yazmalardan verdiği örneklerle temellendirme yoluna gider.

Üçüncü bölümde Oryantalizme ve Oryantalistlerin Kur'ân'a hücum noktalarına temas eden yazar, Bergstrasser, Jeffery, Mingana, Pretzl, Tisdal ve daha birçok yazarın ömürlerini Kitab-ı Mukaddes araştırmalarında ortaya çıkan bütün metinsel tahriflerin benzerlerini Kur'ân'da bulmaya adadıkları iddiasını farklı argümanlarla temellendirmeye çalışır. Ayrıca bu bölümde müellifin, Kur'ân'ın cem edilmesi meselesi, İslâmî araştırmaların Batı terminolojisine dönüştürülmesi, İslâm'ın Yahudîlikten ve Hristiyanlıktan bozma olduğu iddialarını oryantalistlerin perspektifinden ele alarak onlara aklî ve ilmî cevaplar verme çabası dikkate değerdir.

Son alt başlıkta tarafsızlık ilkesini ele alan ve bütün oryantalistlerin bilim anlayışının ötekinin ön yargılarından bağımsız, daha aydın olma öncülüğüne dayandığını ifade eden müellif, eserinde Kur'ân Tarihiyle ilgili araştırmalarında Batılı ve Yahudi-Hristiyan geleneğine mensup araştırmacıların bu sözde objektifliğe yer vermediğini çeşitli sorular sorarak ve yaşanmış hâdiselerden örnekler vererek çürütmeye çalışır.

Tanıtımını yaptığımız eser, Kitab-ı Mukaddes'in oluşum tarihi ve safhalarıyla Kur'ân tarihini kıyaslamalı olarak ele almada orijinal bir yaklaşıma sahip olup, gerek ilmî birikim ve tecrübeye dayanan gerekse teorik bilgiler içermesi bakımından önemli bir çalışma hüviyetindedir. Eserin bu yönüyle *Kur'ân Tarihi* ismini taşıyan eserler arasında özgün bir konuma sahip olduğunu belirtmeliyiz. Ahmet Cevdet Paşa'nın (1822–1895) *Hülâsatü'l-Beyân fi Te'lif'l-Kur'ân*, Musa Cârullah Bigeyef tarafından kaleme alınan *Tarihü'l-Kur'ân ve'l-Mesâhif*, Sasi Sâlim Hac'ın *Nakdü'l-Hitâbi'l-İstişrâki* ve Muhammed Ebû Leyle'nin *el-Kur'ânu'l-Kerim mine'l-Manzûri'l-İstişrâki* gibi eserler geleneksel kabul ve anlatıları dikkate alarak tabiri caizse "sözlü aktarım" çerçevesinde İslâmî rivayetler üzerine kurgulanmıştır. Bu noktada diğer müelliflere nazaran A'zamî'nin Batılı düşünce ve altyapıyı anlamak adına onu mukayeseli bir metodolojiyle tenkit ve tahlile tabi tutması, nedenlerine inerek problemi kökünden çözüme konusunda daha başarılı olduğunu söylemek mümkündür.

Eserin ön plana çıkardığı hususlar, Kur'ân Tarihi'nin en muğlak ve çetrefilli meselelerinin bile ilmî bir disiplin ve şeffaflık içerisinde ele alındığı; buna karşın Eski ve Yeni Ahit tarihlerinin gerek yazıya geçirilme gerekse nesilden nesile aktarılma sürecinin Kur'ân tarihiyle kıyaslanamayacak kadar tahrifler ve şüpheler içerdiği noktasında odaklanmaktadır. Eserin okura kazandırdığı diğer bir değer de oryantalistin daha iyi tahlil edilebilmesi için dini ve kültürel boyutunu ortaya koyması ve oryantalist iddiaların arkasındaki motivasyona dikkat çekmesidir. M. M. el-A'zamî'nin eserinde kıymeti haiz olan diğer bir husus ise, özellikle ikinci ve üçüncü bölümlerde tamamen Batılı kaynaklar referans alınarak Oryantalist metodolojiyi, Eski ve Yeni Ahit'in tahrif edildiğine dair örnekleri ve Kur'ân tarihiyle ilgili iddiaları bir bütün olarak ele almasıdır. Bu bağlamda söz konusu iddialara ilmî kriterler çerçevesinde cevap vererek okura bütüncül bir bakış açısına sahip olmalarını sağlama çabası ayrıca bir övgüyü hak etmektedir.

Bu kitapta geleneksel İslam reddiyeciliğinin A'zamî'nin üzerindeki etkisini görmek mümkündür. Ancak A'zamî'yi farklı kılan geleneksel reddiyeciliğin kendini oryantalistlerin Kur'an'a yaptıkları eleştirileri Kitab-ı Mukaddes'e yansıtmasında gösterecektir. Böylece Yazarın, oryantalistlerin "Müslümanların kendi kitaplarının tahrif olmadığını ilmî ölçütlerle ispatlama kabiliyetinden yoksun oldukları yönündeki meydan okumaya" karşı meydan okuyarak ilmî, aklî ve mantıkî delillerle cevap vermesi, eserinin son asırda yazılan reddiyeler³ arasında önemli bir yere sahip olmasını sağlamıştır. Bu

³ Karşılaştırma için bkz. Muhammed Ebu'z-Zehrâ, *Muhâdarât fi'n-Nasrâniyye*, (Kâhire: Yy., 1385/1966); Muhammed Ebû Leyle, *el-Kur'ân el-Kerim minel-Manzûri'l-İstişrâki Dirâse Nakdiyye Tahliliyye*, (Kahire: Yy., 2002); Sasi Salim Hac *Nakdü'l-Hitâbi'l-İstişrâki az-*

bağlamda eserin oryantalist iddialara ilmî ölçütler içerisinde verdiği cevaplarla hedeflediği gayesini gerçekleştirdiği söylenebilir.

Eser adına belki bir nakısa olarak ifade edilmesi gereken husus, zaman zaman aşırı savunmacı ve duygusallığa varan değerlendirmeler içermesidir.

Netice itibariyle *Kur'ân Tarihi* adını taşıyan bu çalışmada yazarın, bahse konu olan meseleleri tarihi arka plana inerek doyurucu bilgi ve analizlerle işlediğini söylemek mümkündür. Bu durumun esere gerek akademik camiada gerekse farklı kesimlerden alana ilgi duyanlar için istifade edilebilir temel bir kaynak olma özelliği kazandırdığını söyleyebiliriz. Eserin Türkçeye yalın ve anlaşılır bir dille tercüme edilerek Türk okurun istifadesine sunulması ayrıca bir takdiri hak etmektedir. Kitabın özellikle İlahiyat Fakültelerinde lisans, yüksek lisans ve doktora dersleri için kaynak kitap olarak istifade edilebilir bir niteliğe sahip olduğunu söylemek mümkündür.

Zâhira el-İstişrâkiyya ve Asaruha fi'd-Dirâsât el-İslâmiyye, (Beyrut: Yy., 2002); İbrahim Avad *el-Müsteşrikun ve'l-Kur'ân: Dirasa li-Tercemeti Nefer minel-Müseşerikîn el-Fransiyyîn lil-Kur'ân ve Ârâuhum fih*, (Kahire: Yy., 2003).